Diskuse

(Ne)patříčné poznámky k jednomu německému bestselleru

Alfred de Zayas o vyhnání Němců

Eva Hahnová – Hans Henning Hahn

Alfred de Zayas patří mezi nejúspěšnější autory německé literatury o vyhnání (*Vertreibungsliteratur*), tedy o tom, proč a jak ztratilo v letech 1939 až 1949 jedenáct milionů Němců východně od poválečných hranic Německa svůj domov. Úspěch je patrný z ohlasu na obě jeho knihy o historii vyhnání, nově vydané v letech 2005 a 2006, o nichž pojednává tento článek.¹ Jejich americký autor, narozený roku 1947 v Havaně na Kubě, rád vypráví o tom, jak téma vyhnání objevil. Jako mladý právník přišel v sedmdesátých letech do Spolkové republiky a byl prý zděšen, co se tam dozvěděl o vyhnání Němců z východní Evropy po druhé světové válce. Především na něj silně zapůsobilo to, že prý šlo o téma tabuizované, jak sám porozhodnou dikcí popisuje: „Celou tragédií vyhnání jako rubáš od jednoho konce

1 ZAYAS, Alfred-Maurice de: *Die Nemesis von Potsdam: Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen*. München, Herbig 2005 (přepracované a rozšířené nové vydání anglického originálu *Nemesis at Potsdam: The Expulsion of the Germans from the East* (London, Routledge 1977) a osmi německých vydání z let 1977–1981); TÝŽ: *Die deutschen Vertriebenen: Keine Täter – sondern Opfer. Hintergründe, Tatsachen, Folgen*. B. m., Ares 2006 (aktualizované vydání de Zayasovy knihy *Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*. Berlin, Kohlhammer 1986).

ke druhému zahalilo tabu a pod tento háv nebylo dovoleno nahlížet. Avšak nebyli to jen pachatelé, tedy státy, které se vyhnání dopustily, kteří chtěli, aby tato ostuda zmizela, uvězněna pod příkrovem zapomnění. Také Němci ze Spolkové republiky vyhnancům často spílali do ‘věčně včerejších’, do ‘revanšistů’, když tito vyhnanci chtěli psát a hovořit o své milované domovině (*Heimat*) – o krajinách a jezerech, lesích a losech.⁴²

Alfred de Zayas poté sepsal disertaci na univerzitě v Göttingenu, která se rychle stala bestsellerem.³ Knihu uveřejněnou roku 1977 v angličtině pod názvem *Postupimská Nemesis* a zároveň v němčině pod titulem *Angloameričané a vyhnání Němců*⁴ považuje nemálo lidí za „první důkladnou vědeckou studii na dané téma“.⁵ Kniha dodnes vyšla v šesti vydáních v anglickém jazyce a v deseti, respektive čtrnácti německy;⁶ poslední německé vydání nese také titul *Postupimská Nemesis*. Na obálce se k propagaci využívá doporučení vážených německých novin jako *Süddeutsche Zeitung* (knihu charakterizuje „hluboká vážnost a pronikavá důkladnost“) a *Die Zeit* („v argumentaci podmanivá preciznost“), v televizní stanici ARD ji vychvalovali jako „nejdůležitější knihu o vyhnání Němců“. Sudetoněmecký landsmanshaft roku 2004 jako výraz uznání de Zayasově knize autora vyznamenal svou cenou lidských práv. „Byl to vskutku průkopnický čin, když roku 1977 vyšlo de Zayasovo dílo základního významu, *Angloameričané a vyhnání Němců*,“ napsaly při té příležitosti *Sudetendeutsche Zeitung*.⁷ Roku 2006 chválili nejnovější vydání díla také v *Neue Zürcher Zeitung*: „V minuciózní práci s prameny de Zayas prokazuje, že v Polsku a Československu chovali úmysl vyhnat německé starousedlíky z jejich zhruba sedmisetleté vlasti už dávno před válkou. Oba státy se otočily zády ke svým mezinárodněprávním závazkům na ochranu menšin. Beneš, jehož de Zayas demaskuje jako rasistu, pak od raných čtyřicátých let dokázal pozdějším vítězným mocnostem politiku vyhnání Němců prodat jako cenu za mír a stabilitu.“⁸

Roku 1986 obohatil Alfred de Zayas německý knižní trh svou druhou knihou o vyhnání. Toto dílo, které se v roce 2006 dočkalo už čtvrtého vydání pod názvem *Němečtí vyhnanci: Nikoli pachatelé – nýbrž oběti*,⁹ prezentuje autor jako „popu-

2 „Warum erst jetzt?“, Dankesrede von Prof. Alfred M. de Zayas, Kulturpreisträger 2002 der Landsmannschaft Ostpreußen. In: *Das Ostpreußenblatt* (6.7.2002).

3 Pro další informace srv. mj. <http://alfreddezayas.com> (staženo 10.3.2008).

4 Viz pozn. 1.

5 FENSKE, Hans: „Reiner Tisch wird gemacht werden“: Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Vorgeschichte, Verlauf, Integration in Nachkriegsdeutschland. In: *Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft*, č. 17. Stuttgart, Franz Steiner 2004, s. 228–288, cit. s. 228.

6 Bibliograficky bylo prokázáno deset vydání, podle údaje na osobní webové stránce autora mělo být vydání roku 2005 v pořadí už čtrnácté.

7 Viz *Sudetendeutsche Zeitung* (14.5.2004).

8 Viz *Neue Zürcher Zeitung* (23.2.2006).

9 Viz pozn. 1.

Alfred-Maurice de Zayas se svým bestsellerem ve vydání z roku 1977 v mnichovském nakladatelství C. H. Beck

lárně-vědeckou práci s více než 120 obrázky a pouhými 104 poznámkami“.¹⁰ Je to skutečně zjednodušená a ilustrovaná prezentace oněch tezí o vyhnání, které autor rozváděl v bestselleru *Postupimská Nemesis*. K prvnímu vydání druhé de Zayasovy knihy o vyhnání přesto úvodní slovo napsal tehdejší spolkový ministr pro vnitroněmecké vztahy Heinrich Windelen. Už roku 1986 tak ocenil mimo jiné de Zayasův příspěvek k tomu, „že na debatu o vyhnání se již nepohlíží jako na tabu“.¹¹ Předmluvu pro vydání z roku 2006 dodala dnes známá politička a prezidentka Svazu vyhnanců (*Bund der Vertriebenen*) Erika Steinbachová, od roku 2000 členka spolkového předsednictva Křesťanskodemokratické unie (CDU), od roku 1990 poslankyně Spolkového sněmu. I ona nadšeně doporučuje knihu německé veřejnosti: „Kompaktní kniha amerického historika a odborníka na mezinárodní právo vzorově spojuje vědeckou akribii a soucit s oběťmi nejrozsáhlejšího vyhánění a deportací lidských dějin – vyhnání více než 15 milionů lidí německé národnosti v letech 1944 až 1948. Více než dva miliony lidí vyhnání nepřežily.“¹²

Erika Steinbachová soudí, že i druhá de Zayasova kniha, koncipovaná jako populárně-naučná, je důležitá a zaslouží si, aby byla šířena: „Odpovídá všem moderním vědeckým nárokům. Patří do každé školní i do každé veřejné knihovny.“ Měl by ji „číst každý, komu záleží na tom, aby se na historii pohlíželo pravdivě“.¹³ Možná proto je Alfred de Zayas – mimo jiné vedle pražského politologa Rudolfa Kučery – členem vědecké rady nadace Centrum proti vyhánění,

10 Mit Prof. Alfred de Zayas im Gespräch: Zwei Neuauflagen von Standardwerken zur Vertreibung. In: *Deutsche Umschau: Zeitung für gesamtdeutsche und europäische Politik, Wirtschaft und Kultur*, roč. 51, č. 11–12 (2005), s. 5.

11 Citováno z předmluvy Heinricha Windelena k de Zayasově knize *Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*, s. 9 (viz pozn. 1).

12 *Die deutschen Vertriebenen*, s. [11] (viz pozn. 1).

13 *Tamtéž*.

kteřá od roku 2000 usiluje o to, aby v Berlíně bylo se státní podporou zřízeno německé národní muzeum vyhánění.¹⁴ Historické obrazy vyhánění, které nabízí tak prominentní autor svým čtenářům, podávají nejenom důležitou informaci o německé kultuře vzpomínání (*Erinnerungskultur*), ale také nám pomáhají porozumět kontroverzím v německo-českých diskusích o odsunu německého obyvatelstva v letech 1945 a 1946.

Abychom pochopili knihy Alfreda de Zayase, je nezbytně nutné mít na zřeteli rozdíl mezi německou a českou kolektivní pamětí. K tomu patří především rozdíl mezi německým pojmem „vyhnání“ (*Vertreibung*) a českým pojmem „odsun“. Když Němci mluví o „vyhnání“, mají na mysli i „odsun“, ale nejen ten. „Odsun“ byl důležitým dějem širšího komplexu historických událostí z let 1939 až 1949, v Německu označovaného jako „vyhnání“ – událostí, které do dnešního Německa přivedly z východní Evropy přibližně jedenáct milionů lidí. K nejdůležitějším z těchto událostí patří:

- nacistické přesídlování německých menšin z východní Evropy v letech 1939 až 1943;
- nacistické násilné evakuace a útěk německých civilistů ze Sovětského svazu, Rumunska, Jugoslávie, Maďarska a Polska a v menší míře rovněž z okupovaného Československa (zejména ze Slovenska) mezi rokem 1943 a 8. květnem 1945;
- útěk a svévolné vyhánění v prvních poválečných měsících z východních částí poražené Velkoněmecké říše, tj. především z Polska a z Československa;
- nucené přesídlování zbylého německého obyvatelstva, prováděné pod kontrolou spojeneckých vlád podle usnesení postupimské konference z července a srpna 1945 z Polska, Československa a Maďarska mezi lety 1946 a 1949, hlavně však v roce 1946.¹⁵

Všechny tyto rozdílné formy přesídlování se v Německu označují jako „vyhnání“, respektive „vyhánění“, ačkoli často bývá také řeč o „útku a vyhnání“.¹⁶ Co se dozvědí čtenáři od Alfreda de Zayase o vyhnání a jak jim tento autor vysvětluje historii?

* * *

Ze záložky knihy *Postupimská Nemesis* se dozvídáme, že je to „standardní dílo o prehistorii, průběhu a následcích vyhnání Němců z bývalých východních území“ a že de Zayas zkoumá „především fatální roli Spojenců. Vyvrací přitom sovětsko-

14 Viz <http://www.z-g-v.de/aktuelles/?id=37> (staženo 10.3.2008).

15 Zde podle KULISCHER, Eugene M.: *Europe on the Move: War and Population Changes, 1917–47*. New York, Columbia University Press 1948, s. 267–292.

16 Srv. HAHN, Hans Henning: Jak se v Německu vzpomíná na minulost. In: LOUŽEK, Marek (ed.): *Česko-německá deklarace: Deset let poté*. (Ekonomika, právo, politika, sv. 57.) Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2007, s. 97–119

-polsko-českou tezi o tom, že přesídlení proběhlo v souladu s 13. článkem Postupimské dohody.“ Do jaké míry tato charakteristika odpovídá skutečnému obsahu knihy, můžeme posoudit teprve z vlastní četby, ale že jde o obžalobu rozhodnutí postupimské konference z léta 1945, potvrzuje už na první pohled titul knihy.

Alfred de Zayas považuje vyhnání za velký zločin. „Vyhnání bylo zločinem proti lidstvu,“ prohlásil roku 2005.¹⁷ Také v téže souvislosti zmiňovaná „bombardovací válka proti civilnímu obyvatelstvu“ byla prý „nepochybně v rozporu s mezinárodním právem a postrádala jakýkoli vojenský smysl“. ¹⁸ Skutečnost, že se obě tyto vzpomínky neustále uvádějí do souvislosti, ozřejmuje de Zayasovu motivaci a vysvětluje důvod, proč jeho texty nejsou historicky investigativní, ale jsou koncipovány jako důkazní řízení jeho obžaloby proti válečným Spojencům. Proto se ani příliš nenamáhá s přesnou volbou výrazů a vyhnání prohlašuje jednou za zločin proti lidstvu (viz výše), jindy za zločin proti lidskosti: „Z právního hlediska není sporu o tom, že vyhnání Němců je zločinem proti lidskosti.“¹⁹ Někdy jej prezentuje také jako zločin proti německému národu ve smyslu genocidy: „Vyhnání národa je nejenom zločinem proti duši tohoto národa, je to také zločin proti jeho identitě, je to forma genocidy.“²⁰ Někdy považuje vyhnání Němců „z východního Pruska, Pomoranska, Slezska, Sudet i z rozptýleného osídlení jihovýchodní a východní Evropy“ za „jeden z největších zločinů 20. století“, ²¹ ačkoli pro odůvodnění svého úsudku neuvádí žádné údaje o srovnávacích výzkumech.

Třebaže de Zayas neustále hovoří o tabuizaci tématu, historický výzkum dějin vyhánění prý přesto učinil pokroky: „Dnes víme, že odpovědnost nesou nejen ruští, polští a čeští aktéři, ale i Angloameričané, jejich komplicové.“²² „Provinění kompliců“, Spojených států a Velké Británie, bylo vlastním tématem jeho známé knihy z roku 1977, v předmluvě k nejnovějšímu vydání se však setkáváme s ještě závažnějším obviněním Spojenců. Jeho studie vedly prý k závěru, „že Spojencům šlo roku 1945 v Německu pramálo o spravedlnost, nebo dokonce o osvobození, ale o čistou odplatu. V mnoha věcech nenalézaly tři hlavní vítězné mocnosti na postupimské konferenci shodu. Na jednom se však přece jen shodly: chtěly vykonat

17 „Verbrechen gegen die Menschheit“: Interview. Der amerikanische Völkerrechtler Alfred de Zayas über die Vertreibung der Deutschen. In: *Junge Freiheit*, č. 42 (2005), s. 27 (zvláštní vydání „60 Jahre Vertreibung“).

18 Tamtéž.

19 Tento citát je převzat z vydání knihy *Die Nemesis von Potsdam* z roku 1996, s. 250; v novém vydání téže knihy z roku 2005 (viz pozn. 1) byl výraz „lidskost“ nahrazen slovem „lidstvo“ (s. 271).

20 Professor Alfred M. de Zayas im Düsseldorfer Gerhart-Hauptmann-Haus: „Das Konzept der Kollektiv-Schuld ist unakzeptable“. In: *Deutsche Umschau: Zeitung für gesamtdeutsche und europäische Politik, Wirtschaft und Kultur*, roč. 51, č. 3–4 (2005), s. 3.

21 Tamtéž.

22 ZAYAS, A. M. de: *Die Nemesis von Potsdam*, s. 22 (viz pozn. 1).

strašlivý trest na Německu. (...) Všechno v Postupimi směřovalo k pomstě.²³ Kniha Alfreda de Zayas sugeruje německému vzpomínání na vyhnání jednoznačný závěr, který týdeník *Junge Freiheit* shrnul následujícími slovy: „Churchill a Roosevelt byli v podstatě váleční zločinci.“²⁴ V souvislosti s titulem *Postupimská Nemesis* není toto konstatování nijak překvapivé: vyvstává otázka, na základě jakých vědeckých výzkumů autor k takovému výsledku dospěl a jak svůj soud odůvodňuje.

Když si prohlédneme bibliografii v příloze této de Zayasovy široce ceněné knihy, hned padne do oka jedna neobvyklá nepřesnost. Navzdory mnoha vydáním tohoto díla působí jeho bibliografie jako ledabyle sestavená kartotéka, s nesčetnými chybnými a často jen zkrácenými údaji o titulu. Pod jménem „Włodzimierz, Borodziej“ stejně jako pod jménem „Borodziej, W.“ najdeme dva vždy jinak zkrácené tituly jednoho a téhož díla. Dnes známému historikovi vyhnání Detlefu Brandesovi (narozenému roku 1941) připisuje de Zayas autorství knihy vydané roku 1949 s názvem

Die sudetendeutsche Tragödie, kterou sepsal Walter Brand, někdejší spolupracovník nechvalně známého vůdce sudetoněmecké národnostní skupiny Konrada Henleina a známý vyhnanecký politik ve Spolkové republice.²⁵ O literatuře v polštině nebo v češtině zde nenalezneme žádné údaje, třebaže bibliografie uvádí separátně „díla v angličtině“, „díla v němčině“ a „francouzskou literaturu“. Absence důkladné četby je patrná zejména při srovnání bibliografií v prvním vydání z roku 1977 a nejnovějšího aktualizovaného vydání z roku 2006: obsáhlá literatura opírající se o nové archivní bádání, která byla vydána od pádu komunistických diktatur, chybí. Dílo označené v novinách *Süddeutsche Zeitung* za knihu, kterou charakterizuje „hluboká vážnost a pronikavá důkladnost“, by studentovi historické vědy nevyneslo nikterak dobrou známku.

Obálka posledního vydání *Postupimské Nemesis* z roku 2005 v mnichovském nakladatelství Herbig

23 *Tamtéž*, s. 13.

24 „Verbrechen gegen die Menschheit“ (viz pozn. 17).

25 ZAYAS, A. M. de: *Die deutschen Vertriebenen*, s. 364 (viz pozn. 1).

Nahlédneme-li do obsahu knihy, zjistíme, že téma není pojednáno nijak systematicky: na začátku nalezneme výklady nazvané „Německé ztráty v důsledku útěků, vyhánění a zavlečení z východního Německa (oblast Odry a Nisy), střední, středovýchodní a jižní Evropy v letech 1939/1944–1950“; následuje kapitola s názvem „Němci v Československu“, později je řeč o teheránské a jaltské konferenci a o vzniku hranice na Odře a Nise. Ve druhé polovině knihy se pojednává o útěku jako předejře vyhánění, o angloamerických představách, postupimském přesídlování, o politice spojeneckých velmocí vůči Německu v prvních poválečných letech a rovněž podrobně o důsledcích vyhánění. Vyplývá z toho, že kniha *Postupimská Nemesis* není empirickou historickou studií o událostech a vývojových procesech, které osoby označované jako vyhnanci přivedly mezi lety 1939 a 1949 do Německa, ale že je to zdůvodnění obžaloby. Musíme proto věnovat pozornost historickým obrazům a argumentačním řetězcům, na nichž je tato obžaloba založena.

Výchozím bodem historie vyhánění, kterou zkonstruoval Alfred de Zayas, je v Německu populární tvrzení, že Němcům a německojazyčnému obyvatelstvu ve východní Evropě se stala křivda už po první světové válce. V tom smyslu líčí de Zayas první expanzionistické kroky nacistické německé zahraniční politiky na počátku druhé světové války jako přiměřenou korekturu rozhodnutí učiněných vítěznými velmocemi po první světové válce: „Osudné omyly pařížské mírové smlouvy prokazatelně musely dříve či později nevyhnutelně vést k takovým korekturám, jaké byly provedeny mnichovskou konferencí.“²⁶

Ještě než se Němcům stala poprvé křivda, byl svět podle de Zayase v pořádku: „Před první světovou válkou nebyly s německými menšinami žádné potíže. Většina Němců žila v Bismarckově říši nebo v Rakousko-Uhersku.“ Ony problémy, které Evropu uvrhly do druhé světové války, nastaly prý teprve po roce 1918: „V důsledku mírových smluv z Versailles, St. Germain a Trianonu ovšem vznikly velké a nespokojené menšiny.“²⁷ Tam se „českým a slovenským nacionalistům“ podařilo „dosáhnout svého cíle, zcela nezávislé československé republiky“, prohlašuje de Zayas kriticky, jako kdyby založení Československa splňovalo pouze přání „nacionalistů“.²⁸ Jen mimochodem se čtenář dozvídá, že i jiní Češi nepřiliš rádi snášeli poručníkování Němců: „Jako národ plný síly a tvůrčího nadání se Češi Němcům nikdy nepodřizovali rádi a v průběhu dějin požívali rozsáhlé autonomie, ve Svaté římské říši národa německého a stejně tak později jako součást rakousko-uherské monarchie.“²⁹ Proč by se Češi vůbec měli nechávat poručníkovat a spokojovat se s „rozsáhlou autonomií“, autor neobjasňuje.

O historických souvislostech, které vedly ke vzniku autorem odsuzovaného nového uspořádání evropských států po první světové válce a které změnily mocenské

26 *Tamtéž*, s. 55.

27 *Die Nemesis von Potsdam*, s. 37.

28 *Tamtéž*, s. 55.

29 *Tamtéž*.

struktury ve středovýchodní Evropě, nepodává Alfred de Zayas vůbec žádný výklad. Nezmiňuje se o tom, že dělení Polska mezi Prusko, Rusko a Rakousko na konci 18. století ani násilná germanizační politika v pruské části tohoto území v žádném případě nezajistily stabilní poměry v uspořádání států. Nezabývá se českými ani slovenskými dějinami, aby vysvětlil, proč založení Československa nevítili zdaleka jen „nacionalisté“. Čtenářům je proto nepochopitelné, jak a proč mírové smlouvy po první světové válce změnilo uspořádání států. Ba dokonce ani historii války zde autor neprobírá, aby tak vůbec mohl objasnit souvislost mezi válkou a mírovými smlouvami. De Zayas naopak prostě pokračuje v tradici jednostranných obžalob tehdejších vítězných mocností, jak ji německá společnost po generaci dobře zná.

Alfred de Zayas opomíjí i německou historiografii. Zcela za hranicemi jeho obrazu dějin tak zůstávají ony problematické vývojové procesy ve vilémovské říši, které jiné historiky, jako například Heinricha Augusta Winklera, vedly k závěru, že Německu je třeba připisovat „hlavní vinu“ na rozpoutání první světové války, protože německé elity neusilovaly „o zajištění dosaženého, nýbrž o víc: o nadvládu v Evropě“.³⁰ De Zayas své čtenáře neinformuje ani o všenněmeckém hnutí (mimo Německo známém jako pangermanismus), jež nabralo na síle před první světovou válkou a během ní, aby jim vysvětlil, jak tyto vývojové procesy v samotné německé a rakouské společnosti přispěly k destabilizaci onoho mezinárodního řádu, který údajně svými pochybeními porušily vítězné mocnosti. Americký autor však ani nepřipomíná komplexnost problémů, jež vyvstaly na konci války, motivy a obtíže ovlivňující rozhodování. Nezajímají ho ani rozdílné perspektivy a argumenty tehdy zúčastněných subjektů dění, nebo dokonce pozdějších historiků oné doby. Nepíše z pohledu nestranného pozorovatele, naopak nikoho nenechává na pochybách, na čí straně by byl v politických sporech mezi Německem a dohodovými státy stál: jeho výklady jsou zcela v zajetí tradičních německých národoveckých (*völkisch*) a nacistických obvinění na adresu vítězných mocností první světové války.

De Zayasovo líčení historie se vyznačuje onou povrchností, jakou jsme poznali už při pohledu na jeho bibliografii. Přejímá tak nejen všemožné legendy, ale dokonce i anachronické geografické pojmy dřívější antičeské propagandy. Píše například o „přidělení habsburských Sudet novému československému státu“, které následovalo jako „jedině možná odměna“ za „dobré služby“ obou českých státníků, Masaryka a Beneše, dohodovým spojencům; podle toho bylo Československo v jeho očích „zformováno“ „proti vůli zúčastněných národů“ pouze „dvěma zdatnými státníky“.³¹ V habsburské říši ve skutečnosti nikdy neexistovalo území nesoucí název Sudety, které by bylo mohlo být někomu „darováno“. Když toto slovo poprvé zavedli předáci velkoněmeckého separatistického hnutí v Československu v letech

30 WINKLER, Heinrich August: *Der lange Weg nach Westen*, sv. 1: *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*. München, C. H. Beck 2000, s. 333.

31 ZAYAS, A. M. de: *Die Nemesis von Potsdam*, s. 57.

1918–1919, označovali jím jiné území, než měli na mysli nacisté, když mluvili o „Sudetech“; jaké území tím myslí dnes de Zayas, objasnil čtenářům stejně tak nedostatečně jako důvody, proč se linie hranic z roku 1918 řídila státoprávní tradicí zemí Koruny české. Jeho obraz vítězných mocností první světové války evokující, jako by byli jejich představitelé feudálními knížaty, která podle libosti pošupovala různými teritorii sem a tam a dávala je darem za „odměnu“, je z hlediska historické vědy stejně neudržitelný jako představa, že v československé parlamentní demokracii zformovali stát „dva zdatní státníci“.

Muzeum orientující se podle takovýchto obrazů dějin – a de Zayas je členem vědecké rady nadace Centrum proti vyhánění, která usiluje o zřízení německého národního „muzea vyhánění“ – by šířilo podobné legendy, jak to činila například kniha *Masaryk – Beneš: Filozofové, dobrodruzi, zakladatelé státu* od Gottfrieda Zarnowa, kterou už roku 1939 vydalo dortmundské nakladatelství Volkschaft-Verlag. I tam byli oba politici prezentováni jako jediní tvůrci nesmyslně vzniklého státu, třebaže jazykem ještě silněji emocionálně zabarveným: „Clemenceau a Lloyd George ústními proklamacemi posvětili právo na sebeurčení malých národů, v Praze posadili na trůn tyranis a miliony lidí uvrhli do politické poroby.“³² Zarnow tehdy prohlašoval: „Rozsudek smrti nad Česko-Slovenskem byl vynesen již ve Versailles.“³³ A podobně soudí Alfred de Zayas i dnes: „Pohlédneme-li zpět, zjišťujeme, že mnichovská krize a Mnichovská dohoda se zrodily ze skutečných problémů, které stvořila mírová smlouva ze St. Germain.“³⁴

Problematický obraz skýtají rovněž de Zayasovy výklady o meziválečné době ve středovýchodní Evropě: „Znevýhodnění německých menšin a z toho vyplývající nemožnost identifikovat se s daným státem tvořily začarovaný kruh.“³⁵ Tato věta vyvolává dojem, že vytvořením nových států vznikla pro německé menšiny bezvýhodná situace; poznatek, že žádná „německá menšina“ nezastávala ve skutečnosti jednotné politické postoje, se v tomto konceptu dějin zkonstruovaných podle etnických kritérií vytrácí. Jednoduše se tu vytěšňuje vzpomínka na všechny Němce a jejich sousedy jiného jazyka, kteří se v žádném případě neocitli v zajetí „bludného kruhu“, ale společně se stavěli na odpor nacionalistům a nacismu. Čtenář se tak z knih Alfreda de Zayase nic nedozví například o společných snahách německých a českých odpůrců nacismu varovat světovou veřejnost vpředvečer druhé světové války před ničivým spojenectvím národoveckého sudetoněmeckého hnutí v Československu s nacisty. Jeho obraz dějin, po krk vězící v myšlení národnostního boje (*Volkstumskampf-Denken*), vytlačuje vzpomínku na demokraty všech politických

32 ZARNOW, Gottfried: *Masaryk – Benesch: Philosophen, Abenteuerer, Staatsgründer*. Dortmund – Berlin, Volkschaft-Verlag 1939, s. ix n. (1. vydání 1938).

33 *Tamtéž*, s. 192.

34 ZAYAS, A. M. de: *Die Nemesis von Potsdam*, s. 74.

35 *Tamtéž*, s. 40.

odstínů meziválečné doby, kteří se nezávisle na své národnosti nebo náboženském vyznání společně snažili bránit rychle narůstajícímu ohrožení míru nacistickým režimem. I tady spočívají de Zayasovy výklady dějin na neudržitelných nacionálních stereotypech o „Němcích“, „Češích“ nebo „Polácích“; výpovědi o Němcích s pozitivními konotacemi jsou v kontrastu s výpověďmi o Češích a Polácích s konotacemi negativními.

Čtenáři se tak nic nedozvědí o roli národoveckého sudetoněmeckého hnutí v Hitlerových válečných plánech, která je mezi historiky dnes už všeobecně známá. De Zayas zde prostě a jednoduše zamlčuje historii a za pomoci šedesát let staré mantry vyhnaneckých politiků reprodukuje historicky bezobsažný obrázek sudetoněmeckých předáků jako Hitlerových obětí. Ani se nezmíní o tom, že sudetoněmecký „vůdce“ Konrad Henlein už dva týdny před Mnichovskou dohodou opustil Československo a společně se svými zhruba čtyřiceti tisíci přívrženci uprchlými z vlasti organizoval pod Hitlerovou ochranou v Německu paramilitární Sudetoněmecký dobrovolnický sbor (*Sudetendeutsches Freikorps*), aby ozbrojenými vpády destabilizoval československé pohraničí. Jestliže jsou však čtenářům upírány takovéto informace, nemohou pak samozřejmě pochopit, proč bylo v Československu proti Sudetoněmecké straně vzneseno obvinění z vlastizrady. Místo informování se de Zayas pokouší různé kamuflovat alianci, která vznikla ve třicátých letech mezi nacistickým režimem a většinou později vyhnaných sudetských Němců. „Sňatek Sudet s Hitlerem“ byl podle něj „sňatkem z rozumu“: „Tak také sudetští Němci většinou nebyli nacisté, ale věděli, že bez jejich pomoci se z české nadvlády nedokáží vymanit.“³⁶ Nacistické zločiny prý „páchali většinou příslušníci SS, což v naprosté většině nebyli sudetští Němci. Prostý německý rolník ze Sudet nebyl s Čechy prakticky v žádném kontaktu a nemůže být za krutosti NSDAP v protektorátu volán k odpovědnosti.“³⁷ Není zřejmé, na základě jakých výzkumů de Zayas nabyl těchto poznatků.

O „Češích“ hovoří de Zayas s menší mírou empatie než o sudetských Němcích. Dokonce i vzpomínku na dobu německé okupace redukuje na zběžnou připomínku počtů zavražděných, jako by jiné zkušenosti z doby nacistického protektorátního režimu byly irelevantní. Jeho neustále prosvítající antipatie vůči českému národu se projevuje dokonce i v souvislosti s jeho letnými poznámkami o nacismu. Tak například zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha „zavraždili“ roku 1942 „čeští nacionalisté“,³⁸ praví se na jednom místě, na jiném je pak dokonce řeč o „bombě českých teroristů“, jež zasáhla Heydrichův vůz.³⁹

36 *Tamtéž*, s. 79.

37 *Tamtéž*, s. 77.

38 *Tamtéž*.

39 *Tamtéž*, s. 293.

Poláci dopadají v de Zayasově knize o něco lépe než Češi, protože se o nich méně mluví. Ale ani o specifických polských zkušenostech za druhé světové války autor takřka nepíše, pokud odhlédneme od jeho zmínky o hitlerovském přesídlení zhruba jednoho milionu Poláků a od několika všeobecných poznámek o „nepopsatelné nelidskosti Hitlerova režimu“ nebo o „pachu Bergen-Belsenu a Buchenwaldu“, jenž „se vznášel ve vzduchu“.⁴⁰ Především však chybí jakékoli objasnění zvláštní role, kterou hrálo Polsko při rozhodnutí Velké Británie vyhlásit Německé říši válku. Není tu zmínka o krizi kolem Gdaňska, kterou vyvolal Hitler v létě 1939, stejně jako ani o důvodech britského rozhodnutí – po zkušenostech s Hitlerovou věrolomností po Mnichovské dohodě a okupaci zbytku českých zemí – nevydat Polsko německému expanzionismu. „Za Polsko jsme šli do války,“⁴¹ opakoval Winston Churchill neustále, a je s podivem, že právě kniha, která v mnoha vydáních nese název *Angloameričané a vyhnání Němců*, tuto vzpomínku opomíjí. Bez vědomí toho, jak velká důležitost připadala Polsku v britské válečné strategii, nelze porozumět britské politice vůči Německu, a tím ani posunu hranic či přesídlování obyvatel.

V knize Alfreda de Zayase, koncipované jako obžaloba, naopak neustále narážíme na tvrzení, že původcem vyhnání bylo přání „kolektivně potrestat Němce za válečné útrapy, které způsobili světu: panovala ochota povolit odstranění milionů Němců z Východu a část země nabídnout Polákům a Čechům jako odškodnění za jejich utrpení během nacistické okupace“.⁴² „Nakonec skrytou pohnutkou osudných jaltských a postupimských usnesení a jejich dopadů na Němce na bývalých východních územích“ byla prý „hluboká nenávist“.⁴³ I pomstychtivost přitom podle autora hrála roli. Na počátku války „jen málo lidí ve Velké Británii nebo ve Spojených státech bylo pro kolektivní potrestání Němců“, tvrdí de Zayas. „Když se však evropský konflikt rozšířil v ‘totální válku’, byl německý nepřítel stále více identifikován se samotným Hitlerem a začala se vyzývat pomsta celému německému národu.“⁴⁴

Aby autor mohl konstruovat takovéto historické výpovědi, nerozpakuje se konfrontovat své čtenáře se zjevně chybnými tvrzeními. Tak třeba se v knize výslovně praví: „Během prvních válečných let se Spojenci nějakými plány na přesídlování nezabývali. V letech 1941–1942, kdy Němci vítězili, nebyl takový problém na pořadu dne. Dokonce ani v letech 1943–1944 neexistovaly v tomto směru konkrétní plány“.⁴⁵ Plány na vyhnání se Churchill a Roosevelt konkrétněji zabývali teprve na konci války, tvrdí de Zayas. Této ústřední tezi jeho knihy však odporují výzkumy

40 *Tamtéž*, s. 50.

41 CHURCHILL, Winston S.: *Der zweite Weltkrieg: Mit einem Epilog über die Nachkriegsjahre*. Bern – München – Wien, Scherz 1985, s. 988.

42 ZAYAS, A. M. de: *Die Nemesis von Potsdam*, s. 49.

43 *Tamtéž*, s. 30.

44 *Tamtéž*, s. 49.

45 *Tamtéž*, s. 127 n.

jiných historiků, například Detlefa Brandese, jenž nalezl v archivech jiné prameny: „Už na jaře 1940 považovala většina vědeckých poradců britského ministerstva zahraničí ve Vědeckovýzkumné a tiskové službě ministerstva zahraničí (*Foreign Research and Press Service*, FRPS) za nezbytné vysídlit Němce z Československa, Polska a z té části německých východních území, jež měla být předána Polsku...“⁴⁶ I u Churchilla osobně se představy o transferu obyvatelstva setkávaly se souhlasem už v prosinci 1940, dokládá Brandes.⁴⁷ Alfred de Zayas prostě a jednoduše postuluje chybná tvrzení, aby dokázal svou tezi, že vyhnání bylo koncipováno jako „kolektivní trest“.

Americký autor sice neinformuje čtenáře správně, předkládá ale četné důkazy, že britská a americká vláda si byly vědomy humanitární katastrofy, která postihla německé civilní obyvatelstvo na konci války, a snažily se její následky co nejvíce zmírnit. De Zayasova obžaloba, namířená proti Spojencům jako celku, usiluje především o odsouzení Sovětského svazu, Polska a Československa: „Svůj podíl odpovědnosti za masové vykořenění Němců nesou nepochybně západní mocnosti, větší odpovědnost však padá na sovětské, polské a české politiky.“⁴⁸ Aby dokázal tyto části svého obžalovacího spisu, uvádí doklady, které vinu „Angloameričanů“ domněle zlehčují. Churchill a Roosevelt prý měli morální pochybnosti, byli špatně informováni a nebyli s to vyhánění zastavit, aniž by bývali museli nasadit vojenské prostředky proti Sovětskému svazu. Aby dokázal tento aspekt své obžaloby a zároveň mohl udržet všeobecně formulované „kolektivní odsouzení“, zaplétá se de Zayas do rozporů. Kdyby se méně držel v Německu tradovaných obrazů dějin a stereotypů existujících a zafixovaných už před druhou světovou válkou a kdyby namísto toho při výkladu historického vývoje bral větší zřetel na poznatky historické vědy, byl by musel prezentovat komplexnější obrazy z dějin druhé světové války. Byla by vznikla historická studie, ne obžalovací spis. Jelikož však jeho spis je koncipován a celkově založen jako obžaloba, historické informace se v něm vytrácejí. Jako pomůcka pro poznání historie vyhnání je dílo *Postupimská Nemesis* tudíž nepoužitelné.

Alfred de Zayas není na znalostech, respektive poznatcích o minulosti zainteresován, protože jemu tane na mysli vize budoucnosti. Jeho historické výklady slouží k odůvodnění aktuálních politických cílů, které formuluje právníckým jazykem. Vize budoucnosti Alfreda de Zayase se skládá z následujících tezí:

46 BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha, Prostor 2002, s. 372; srv. i RYCHLÍK, Jan: Memorandum Britského královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940. In: *Český časopis historický*, roč. 91, č. 4 (1993), s. 612–631.

47 BRANDES, D.: *Cesta k vyhnání 1938–1945*.

48 ZAYAS, A. M. de: *Die Nemesis von Potsdam*, s. 139.

„Z právního hlediska není sporu o tom, že vyhnání Němců je zločinem proti lidstvu.“⁴⁹

„Vzhledem k tomu, že zločiny proti lidstvu jsou z hlediska mezinárodního práva nepromlčitelné, existují nároky německých vyhnanců dodnes.“⁵⁰

„‘Zločin proti lidstvu’ je skutkovou podstatou mezinárodního trestního práva.“⁵¹

„Vzhledem k tomu, že mezinárodní trestní právo má univerzální platnost, všechny operace s cílem vyhnat Němce, poměřovány týmiž principy, jsou rovněž válečným zločinem a zločinem proti lidstvu; válečným zločinem jsou především v provinciích na Odře a Nise, neboť vyhánění začalo už před německou kapitulací, a zločinem proti lidstvu ve vztahu k celé akci, ať během války nebo po ní.“⁵²

„Takové zločiny nemohly legitimizovat ani konference v Jaltě a Postupimi.“⁵³

„Důsledkem vyhnání Němců z německých východních provincií, Polska a Československa, které odporuje mezinárodnímu právu, je nárok na odškodnění podle mezinárodního práva. Ten nabývá podoby například nároku na návrat, restitučního nároku a nároku na náhradu škod.“⁵⁴

„I když tyto normy zatím představují práva pouze na papíře, která mohou být z mocenskopolitických důvodů realizována jen částečně, mohlo by právo německých vyhnanců na návrat být uskutečněno v nepřilíh vzdálené budoucnosti.“⁵⁵

„Co se německého majetku v Polsku a v České republice týká, je třeba rozlišovat mezi majetkem Říše a majetkem soukromých osob. Statky Německé říše se považují za konfiskované bez náhrady. To bude dle *order public* muset platit i pro majetky NSDAP a jejích složek. Ale i když majetek Říše nemůže být požadován zpět, přesto jím mohou být kompenzovány eventuální požadavky České republiky, respektive Polska.“

Co se individuálního soukromého vlastnictví týká, Polsko a Česká republika nejsou odpovědné za zničení německého soukromého vlastnictví. Jde tu odhadem o 200 miliard marek. (...) Podle mezinárodního práva musejí být takové konfiskace odškodněny.“⁵⁶

Na tuto argumentaci, kterou Alfred de Zayas šíří už tři desetiletí, nepřistoupil žádný soud, o tom ale de Zayas mlčí. Jeho čtenáři jsou tak uváděni v omyl a nedostává se jim příležitosti seznámit se s internacionálně platnými normami mezinárodního práva. Tak se ani nedozvědí, jak argumentuje německá judikatura, proč neuspěly požadavky některých německých politiků na zrušení takzvaných

49 *Tamtéž*, s. 271 (ve vydání z roku 1996 na s. 250 je slovo „lidskost“ místo „lidstvo“).

50 *Tamtéž*.

51 *Tamtéž*.

52 *Tamtéž*, s. 273 (ve vydání z roku 1996 na s. 252 je opět slovo „lidskost“ místo „lidstvo“).

53 *Tamtéž*, s. 274.

54 *Tamtéž*, s. 275 n.

55 *Tamtéž*, s. 276.

56 *Tamtéž*, s. 276 n.

Benešových dekretů⁵⁷ anebo přímo de Zayasem inspirovaná žaloba osmdesáti devíti sudetských Němců u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku.⁵⁸ Závěry a požadavky vyvozené z obrazů dějin Alfreda de Zayase by si vyžádaly – pokud by je někdy se státním souhlasem prezentovalo některé muzeum – vážnou debatu o německé zahraniční politice a o postavení Německa v současné Evropě. Už zmiňovaná německá politička Erika Steinbachová se k představám svého spolubojovníka de Zayase dosud nevyjádřila. Neučinila tak ani nadace Dům dějin (*Haus der Geschichte*) Spolkové republiky Německo, tj. jedno z ústředních německých historických muzeí, které roku 2006 uveřejnilo poněkud méně explicitně formulované stanovisko Alfreda de Zayase k tématu „Vyhánání a mezinárodní právo“ v katalogu k výstavě nazvané *Útěk, vyhánání, integrace*.⁵⁹

* * *

Jak si vysvětlit, že obě knihy, o nichž tu pojednáváme, se v Německu těší tak velké popularitě? Tato otázka se vztahuje především na knihu *Postupimská Nemesis*. Odpověď je jednodušší, než bychom si mysleli: existuje mnoho Němců, kteří kritické výhrady předložené v tomto eseji nesdílejí. Při bližším pohledu jsou totiž nepatřičné. Vycházejí z předpokladu, že de Zayasův bestseller je historickým výkladem o jedné historické události. Avšak Alfred de Zayas nenapsal žádnou empiricky podloženou historickou knihu. V jeho bestselleru se nevypráví o tom, kdo, odkud, kdy, kým a proč byl vyhnán. Jeho kniha není dějinami oněch zhruba jedenácti milionů Němců, kteří mezi lety 1939 a 1949 přišli ve východní Evropě o vlast, a nepokouší se vysvětlit, proč k tomu došlo. *Postupimská Nemesis*, jak ozřejmuje už sám titul, prezentuje obžalobu spojeneckých velmocí, Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu, zasedajících v létě 1945 v Postupimi. Je to obžalovací spis, je to výraz protestního postoje, emocionálního výkřiku proti rozhodnutím vítězných mocností, a de Zayas se pokouší tento výkřik svým textem zdůvodnit. Používá přitom celý soubor ustálených způsobů rozpravy o všech možných obrazech dějin, které už po generace utvářejí německou kolektivní paměť. Právě proto, že se zde opakují věci dávno známé, mohla kniha čtenáře podobného emocionálního ustrojení nadchnout. Tentokrát jim bylo umožněno přečíst si to, co jinak vyprávěli jen němečtí autoři, z pera Američanova.

Narativní výklad o vyhánání v de Zayasově bestselleru odpovídá způsobům líčení a dokumentace vyhánání, jak je podporoval stát už od založení Spolkové republiky,

57 Viz <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=10271> (staženo 25.7.2007).

58 Viz <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16132> (staženo 25.7.2007).

59 ZAYAS, Alfred-Maurice de: Vertreibung und Völkerrecht. In: *Flucht, Vertreibung, Integration: Begleitbuch zur Ausstellung im Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn – Bielefeld, Haus der Geschichte BRD 2005, s. 181–187. Výstava se konala od 3.12.2005 do 17.4.2006.

odpovídá vzpomínkovým obrazům přítomným ve všech médiích i známým z nedělních proslovů politiků všech odstínů. Vzhledem k tomu, že mýtus „vyhnání“ vznikl ve Spolkové republice a dnes stejně jako dřív se těší popularitě, málokdo se ptá, kdo vlastně odkud, kdy a proč byl vyhnán.⁶⁰ De Zayasova kniha je už třicet let jedním z nejoblíbenějších líčení tohoto mýtu – a to vysvětluje její úspěch. A protože *Postupimská Nemesis* je jednou z forem líčení mýtu, a nikoli historickou studií, lze zde překládané kritické poznámky označit jako nepatřičné.

Přesto lze tuto kritiku plně obhájit. Jak už naznačuje titul knihy a jak dokazuje její četba, autorovi nešlo o to, aby veřejnosti v knižní podobě představil výzkumy historické vědy, ale o to, aby provedl důkazní řízení své obžaloby. Autor naše kritické připomínky nicméně vyvolává sám, protože svou práci představuje jako dílo vědecké. Formálně je koncipováno podle pravidel běžných v historické vědě, s poznámkami a bibliografickými odkazy. Právě proto je nezbytné konfrontovat je s měřítky běžnými v každodenní vědecké praxi historiků. Pokud bychom to my nebo někdo jiný neučinil, znamenalo by to prohřešek proti nárokům, které historická obec stanovila sama sobě, a tím bychom mlčky přispívali k ohrožení jejich legitimacy. Knihy, které se tváří vědecky, je nejen možno, ale i nutno vnímat a posuzovat jako každou jinou vědeckou literaturu. Jen autorovi osobně by bylo nepatřičné vytýkat, že se dopustil pochybení v něčem, o co vůbec neusiloval.

Pro česko-německé debaty o odsunu i příslušné kontroverze v české společnosti vyplývají z kritické reflexe německého bestselleru *Postupimská Nemesis* důležité poznatky. Zprv se na něm můžeme seznamovat s asociacemi, které mnoho Němců spojuje se slovem „vyhnání“. Zadruhé můžeme poznávat, jaké historické obrazy mnoho Němců spojuje s českou minulostí. Zatřetí můžeme pochopit, proč české empirické výzkumy o historii odsunu se mezi německou veřejností nesetkaly s téměř žádným zájmem, příslušné studie až na několik málo výjimek nebyly přeloženy a takřka vůbec nebyly recipovány nové poznatky. Vzhledem k tomu, že v souvislosti s evropskou integrací získávají výklady z německé literatury o vyhnání stále víc na popularitě i v Česku, někdejší česko-německé diskuse se zvolna proměňují též v kontroverze vnitročeské. Znalost populárního německého pohledu na vyhnání je tak pro českou veřejnost stále důležitější, pokud nemá dojít k vzájemnému odcizení různých uskupení v diskusích jednak o platnosti mezinárodněprávních závěrů postupimské konference z léta 1945 a jednak o knihách, jako je *Postupimská Nemesis*.

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček

60 Viz HAHN, Hans Henning – HAHN, Eva: Mythos „Vertreibung“. In: HEIN-KIRCHER, Heidi – HAHN, Hans Henning (ed.): *Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa*. Marburg, Herder-Institut 2006, s. 167–188.